

Ko e ngaahi Fakangatangata 'o e Ta'u Motu'a 'o e To'utupu´ 'i ha Ngāue 'oku Fakatu'utāmaki´

KAPAU 'OKU´ KE SI'I HIFO HE TA'U 15, 'OKU 'I AI E NGAHI FEITU'U 'E 'IKAI TE KE LAVA KE NGĀUE AI

Kuopau ke fakahoko 'e he tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ 'a hono tūkuingata´ ke ne fakapapau'i, kapau 'oku´ ke si'i hifo he ta'u 15, ke 'oua na'a´ ke ngāue 'i ha ngaahi feitu'u 'i he ngāue'anga´ lolotonga eni

- 'Oku ngaahi ha koloa pe teuteu'i ke fakatau atu
- 'Oku 'i ai ha ngāue langa 'oku lolotonga fakahoko
- 'Oku lolotonga fakahoko ha tā 'akau pe tutu'u 'akau
- 'Oku 'i ai ha toe fa'ahinga ngāue 'oku fakahoko 'i he feitu'u ko ia´ 'oku ngalingali 'e hoko ai ha fakatamaki kiate koe.

'Oku 'ikai ke kau eni ai kapau 'oku´ ke ngāue 'i he taimi kotoa pē 'i he 'ōfisi´ pe ha 'elia 'a ia 'oku ngāue'aki pē ki hono fakatau atu ai ha ngaahi koloa.

KO KINAUTOLU SI'I HIFO HE TA'U 15 'OKU 'IKAI NGOFUA KE NAU FAI HA FA'AHINGA NGĀUE 'OKU NGALINGALI TE NAU LAVEA AI

Kuopau ke fakahoko 'e he tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ 'a hono tūkuingata´ ke ne fakapapau'i ke 'oua na'a´ ke hiki ha ngaahi me'a mamafa pē fai ha fa'ahinga ngāue 'e ala lava ai ke hoko ha fa'ahinga fakatamaki ki ho'o mo'ui lelei´. Taimi 'e ni'ihi ko e tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ 'oku lelei ange 'a 'enau 'ilo ki he ngaahi me'a te ke ala lavea ai´ mo e ngaahi me'a 'e 'ikai te ke lavea ai´. Kā, 'i he taimi lahi te ke 'ilo lelei pe 'e koe 'a e me'a ke fai´.

Manatu'i ke 'oua te ke fai ha fa'ahinga ngāue 'oku´ ke fakakaukau 'oku fakatu'utāmaki kiate koe pē ki ha taha kehe. 'Eke ki he tokotaha 'oku´ ne tokanga'i koe´ pe tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´, pea 'oua leva te ke toe kamata´ kae'oua kuo´ ke fakapapau'i 'oku malu ho'o ngāue 'oku fai´.

KO KINAUTOLU SI'I HIFO HE TA'U 15 'OKU 'IKAI NGOFUA KE NAU NGĀUE'AKI HA MĪSINI

Kuopau ke fakahoko 'e he tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ 'a hono tūkuingata´ ke ne fakapapau'i 'e 'ikai te ke ngāue, pe

tokoni 'i ha ngāue 'oku ngāue'aki ai ha ngaahi mīsini. 'Oku kau ki heni hano ngāue'aki pe fufulu ha me'angāue 'oku fakalele 'e ha mīsini.

KO KINAUTOLU SI'I HIFO HE TA'U 15 'OKU 'IKAI NGOFUA KE NAU FAKA'ULI PE HEKA 'I HA TULEKITOA PE NGAHI ME'ALELE KEHE

Kuopau ke fakahoko 'e he tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ 'a hono tūkuingata´ ke ne fakapapau'i, kapau 'oku´ ke si'i hifo he ta'u 15, lolotonga ho'o 'i he ngāue'anga´ ke 'oua na'a´ ke:

- faka'uli 'i ha fa'ahinga me'alele; pe
- heka 'i ha fa'ahinga me'alele lolotonga 'oku ne taulani'i pe pipiki ki ha fa'ahinga toe me'a; pe
- heka 'i ha fa'ahinga me'a 'oku taulani'i pe fakapipiki atu ki ha fa'ahinga me'alele. 'I he'emaui pehē "me'alele" 'oku 'uhinga eni ki ha fa'ahinga tulekitoa pea mo ha fa'ahinga mīsini me'angāue 'oku fakalele 'iate ia pē, 'o kehe eni mei´ ha motokā, loli, motopaiki, pe ha fa'ahinga mīsini ko hono mamafa´ ko e kilokalami 'e 700 pe si'i ange.

'Oku 'i ai hano faka'atā makehe 'o e to'utupu 'oku nau ta'u 12 pe laka hake ai´ 'oku nau ngāue aleapau tau'atāina 'i ha fa'ahinga ngāue fakaengoue, 'o fakangofua'i kinautolu ke faka'uli pe heka 'i ha tulekitoa, kā 'e makatu'unga pē kapau kuo 'osi ako'i lelei kinautolu pē 'oku lolotonga fakahoko hano ako'i kinautolu ki ai.

KO KINAUTOLU SI'I HIFO HE TA'U 16 'OKU 'IKAI NGOFUA KE NAU NGĀUE 'I HE PO'ULI´

Kapau 'oku´ ke si'i hifo he ta'u 16, 'e 'ikai te ke lava ke ngāue 'i he vaha'ataimi ko e 10 efiāfi 'i ha fa'ahinga 'aho pē ki he 6 pongipongi 'o e 'aho hono hoko´. Kuopau ke fakapapau'i 'e he tokotaha 'oku 'o'ona e ngāue'anga´ ke 'oua na'a hoko 'eni, tukukehe kapau 'oku hā 'eni 'i ha tu'utu'uni kuo 'osi fakamafai'i pea 'oku lolotonga ngāue'aki. Vakai'i 'eni pea mo e tokotaha 'oku´ ke ngāue ki ai´ pe ko e Potungāue Leipā fekau'aki mo ha ngaahi tu'utu'uni pehe´ ni.

KO E TO'UTUPU NGĀUE 'I HA NGĀUE ALEAPAU TAU'ATĀINA

Mei' he 'aho 1 'Epeleli 2009, ko e ngaahi lao' ni 'e kaunga atu ki ai mo e to'utupu 'oku nau ngāue 'i ha ngāue aleapau tau'atāina. Kapau 'oku fai ha kole atu ke ke ngāue aleapau, 'oku totonu ke ke talanoa'i eni mo ha taha lahi mo e/pe Potungāue Leipa'.

'OKU FAKANGATANGATA 'A E KAU 'A'AHI'

Ko kinautolu si'i hifo 'i he ta'u 15, 'oku 'ikai ke ngofua ke nau 'i ha ngāue'anga lolotonga eni

- 'Oku ngaahi ha koloa pe teuteu'i ke fakatau atu
- 'Oku 'i ai ha ngāue langa 'oku lolotonga fakahoko
- 'Oku lolotonga fakahoko ha tā 'akau pe tutu'u 'akau
- 'Oku 'i ai ha toe fa'ahinga ngāue 'oku fakahoko 'i he feitu'u ko ia' 'oku ngalingali 'e hoko ai ha fakatamaki kiate koe.

'Oku 'ikai ke kau eni ai kapau -

- 'oku' ke 'i ha feitu'u 'oku fakangofua ke fe'alu'aki ai e kakai'
- 'oku' ke 'i he malumalu 'o ha taha lahi 'oku' ne tokanga'i ma'u pē koe
- 'oku' ke 'i he 'ōfisi' pē ha kongā 'o e feitu'u ko ia' 'a ia' 'oku ngāue'aki pē ki hono fakatau atu ai ha ngaahi koloa.

Ko e kau 'a'ahi 'oku nau si'i hifo he ta'u 15 ke 'oua na'a nau faka'uli pe heka 'i ha tulekitoa pe ha me'alele hangē ko e fōkilifi. 'Oku 'i ai hano faka'atā makehe 'o kinautolu to'utupu ta'u 12 pe laka hake ai' 'oku nau ngāue fakaengoue 'oku ngofua kinautolu ke nau faka'uhi pe heka 'i ha tulekitoa, kā 'e makatu'unga pē kapau kuo 'osi ako'i lelei kinautolu pe 'oku lolotonga fakahono hano ako'i kinautolu ki ai.

Kapau 'oku' ke ta'epau'ia 'i ho'o ngaahi totonu 'i he ngāue'anga' vakai ki he uepisaiti www.dol.govt.nz pe telefoni ki he Potungāue Leipa' 'i he telefoni 0800 20 90 20.

Ko e ngaahi fakamatala ko eni' ko ha tataki pē pea 'e 'ikai fa'a tonu ki he tu'unga kotoa pē. 'E 'ikai totonu ke ngāue'aki ko hano fakafetongi ki ha ngaahi fale'i fakalao pē ha toe fale'i 'a ha mataotao kehe.

ISBN 978-0-478-28171-2

'Ilo ho'o ngaahi totonu'!

